

URALILAISTEN KIELTEN JÄLJISTÄ INDOEUROOPPALAISISSA KIELISSÄ

Kun en ole nähnyt kokoavaa katsausta eri tutkijoiden aivan tähän hetkeen asti tarjoamista uralilaisten kielten rakenteellisista jäljistä Itämeren lähistön indoeurooppalaisissa kielissä, on ehkä aiheellista luoda seuraavassa lyhyt silmäys tarjontaan. Käsittelen vain foneettisia ja morfosyntaktisia jälkiä enkä koske sanastollisiin, joita on odotuksenmukaisesti hyvin vähän. (Vähemmän arvostetusta metsästäjien kielestä ei juuri kulje sanoja maanviljelijöiden kieleen; ks. erityisesti Strade 1995, Wiik 1996a ja 1996b; vrt. myös Wiik 1996c.) Olen luonnollisesti tietoinen siitä, että oletukset saatavat osoittautua jatkossa virheellisiksi ja että jäljet itse ovat monitulkintaisia, eri-ikäisiä ja levikiltään erilaajuisia. En tähtää siis niiden todenperäisyyden pohdintaan enkä lisätietojen hankintaan. Kyseessä ei ole myöskään yksityiskohtainen lähdetutkimus, vaan tyydyn siihen, mitä nyt silmiini on osunut. Näin ollen joudun luottamaan myös toisen käden lähteisiin. Toivottavasti tämä kaikki ei estä lukijaa saamasta ainakin yleisvaikutelmaa tutkimustyön kyseisellä lohkolla vallitsevasta tilanteesta.

Viimeaikaisista katsauksista kiinnittäisin huomiota erityisesti seuraaviin neljään. Jarno Raukko ja Jan-Ola Östman kirjoittavat: »Thomason ja Kaufman (1988: 238–251) luettelevat varsin suuren joukon fonologisia ja morfosyntaktisia piirteitä, jotka yhdistävät uralilaisia ja balttilais-slaavilaisia kieliä ja jotka he selittävät uralilaisen substratum-vaikutuksen aiheuttamaksi kieltenmuutokseksi slaavilaisissa kielissä. Suurimmaksi osaksi mainitut kontaktimuutokset liittyvät myös Itämeren kielialueeseen. Seuraavassa on muutosten tulos esitetty balttilaisten ja slaavilaisten kielten kannalta, eli ominaisuudet ovat samoja kuin ura-

lilaisissa kielissä.» (Raukko ja Östman 1994: 23–24). Otan ne alempana huomioon. Leszek Bednarczuk (1991) on huomannut joukon balttilais-slaavilaisia ja suomalais-ugrilaisia lingvistisiä konvergensseja, joihin samoin palaan. Hän päätyy niiden olemassaolon perusteella seuraavaan: »The above-mentioned structural features distinguish the Balto-Slavic languages from the Indo-European model and bring them closer to the Finno-Ugric one. They appear in the different degree in the respective languages and dialects. Their greatest density takes place in the area of lake district between the Lower Vistula and Valdai. This permits us to assume the existence of certain kind of linguistic community which can be called a league of the South-Eastern Baltic Lake Districts.» Östen Dahl ja Maria Koptjevskaja-Tamm (1992) esittelevät joukon Itämeren ympäristön kielten yhteispiirteitä painottaen typologista näkökulmaa. Jarno Raukko ja Jan-Ola Östman (1994) esittävät lyhyen yleiskatsauksen ns. Itämeren kielialueen yhtäläisyyksien tutkimisesta ja esimerkkejä sen alueen strukturaalisista arealivaikutteista. He kirjoittavat: »Tällä alueella puhutut kielet ovat olleet toistensa kanssa kontaktissa ja lähestyneet toisiaan niin paljon, että niiden voisi katsoa muodostavan hypoteettisen **Itämeren kielialueen** – . Tämä kielialue ei kuitenkaan ole yhtenäinen ja homogeeninen yksikkö, vaan se koostuu lukuisista erilaajuisista ja toisiaan leikkaavista pienemmistä alueista, joissa kahdella tai useammalla kielellä on jokin yhteinen piirre.» (mts. 1; ks. edelleen myös Östman ja Raukko 1995).

En ilmeisesti pysty seuraavassa luokittelemaan yhtäläisyyksiä kovinkaan johdonmukaisesti. Pyrin jakamaan puheena olevat

indoeurooppalais-uralilaiset yhtäläisyysoletukset kuitenkin vaikutussuunnaltaan määritellyiksi (U → IE) ja määrittelemättömiksi (IE–U). Lisäksi luokittelen ne foneettisiin ja morfosyntaktisiin. Jokaisessa alaryhmässä yritän liikkua levikiltään laajempialaisista suppeampialaisiin. Vain yhdessä ainoassa indoeurooppalaisessa kielessä esiintyvät yhteispiirteet jätän kokonaan syrjään (sellaisia on runsaasti esimerkiksi lätissä). Lähdeviitteet saattavat viitata myös toisen käden lähteisiin.

U → IE

a. Foneettiset: 1) Vokaalisysteemien kehittyminen täysin uralilaisen/suomalais-ugrilaisen kantakielen vokaalisysteemin mukaiseksi kantagermaanissa, kantabaltissa ja kantaslaavissa (Wiik 1996a; ks. myös Tkačenko 1989: 89–90; Raukko ja Östman 1994: 24). 2) Painon siirtyminen tai sen vakiintuminen ensimmäiselle tavulle kantagermaanissa ja balttilaisissa kielissä sekä pohjoisvenäjän murteissa (Raukko ja Östman 1994: 28; Wiik 1996a ja 1996b; ks. myös Wiik 1995: 80–81; Strade 1995, Viitso 1996). 3) Muutokset $c\check{c} > qx$, $c > q$, $g > G$ ja $g\check{j} > G\tau$ kantagermaanissa, kantabaltissa ja kantaslaavissa (Wiik 1996a; ks. myös Strade 1995, Wiik 1996b). 4) Indoeurooppalaisen kantakielen $c:n$ kehittyminen $h:k$ si kantagermaanissa ja $s:k$ si kantabaltissa ja kantaslaavissa (Wiik 1996a). 5) Vokaaliston yksinkertaisuus (vokaalikvaliteetti) ja eikomplisoitu prosodia kehittyneen konsonantiston vastapainona balttilais-slaavilaisissa kielissä (Bednarczuk 1991; ks. myös Wiik 1995: 78–82, 89 ja 1996a). 6) Foneettisen akkommodaation tendenssi tavussa ja sanassa balttilais-slaavilaisissa kielissä (Bednarczuk 1991). 7) Foneemisysteemin symmetriaan johtanut etu- ja takavokaalien sekä palataali- ja ei-palataalikonsonanttien korrelaatio balttilais-slaavilaisissa kie-

lissä (mt). Jonkinasteinen vokaalisointu ainakin osassa kantaslaavia; konsonanttien foneeminen palatalisaatio liettuassa ja kantaslaavissa, joka näkyy selvimmin venäjässä (Raukko ja Östman 1994: 24; ks. myös Dahl ja Koptjevskaja-Tamm 1992: 12). 8) Klusiilien aspiraation kato kantabaltista ja kantaslaavista (Wiik 1996a). 9) Painon sentraalistuminen ja ekspiratoristuminen kantagermaanissa (Wiik 1996a ja 1996b). 10) Konsonanttien allofoninen palatalisaatio $i/j:n$ naapuruudessa kantagermaanissa (Wiik 1996a ja 1996b). 11) Umlaut-ilmio germaanisissa kielissä (Wiik 1995: 88–89 ja 1996a). 12) Syllabisten resonanttien (likvidoitaita ja nasaaleja) hajoaminen $u:n$ ja resonantin jonoiksi kantagermaanissa (Wiik 1996a ja 1996b; ks. myös Strade 1995). 13) Vernerin lain toteutuminen painon ensimmäiselle tavulle siirtymisen seurauksena kantagermaanissa ja sen tytärkielissä (Wiik 1996a ja 1996b; ks. myös Viitso 1995a: 185–189 ja 1995b: 95–96; Strade 1995). 14) Grimmin lain toteutuminen kantagermaanissa (Wiik 1996a ja 1996b). 15) Loppuheitto germaanisissa kielissä (Wiik 1996a) ja lätissä (Stolz 1991: 34–35). 16) Muutokset $o > a$, $aa > oo$ ja $ei > ii$ kantagermaanissa (Wiik 1996a ja 1996b). 17) $f:n$ alkupe räinän puuttuminen balttilaisista kielistä (Stolz 1991: 30–31).

b. Morfosyntaktiset: 1) ka -päätte imperatiivissa balttilais-slaavilaisissa kielissä (Raukko ja Östman 1991: 24). 2) Tendenssi agglutinaation suuntaan balttilais-slaavilaisissa kielissä, mikä on johtanut formanttien ja suhdemorfeemien runsauteen aiheuttaen sanan pidentymisen (Bednarczuk 1991; ks. myös Dahl ja Koptjevskaja-Tamm 1992: 18–24). 3) Nominativituksen kehittyneisyys verbitativituksen yksinkertaisuuden vastakohtana balttilais-slaavilaisissa kielissä (toiminnan aspektit ja teon laadut tempusten tehtävissä; verbin modusten, genusten ja persoonien vähäinen distink-

tiivisyys) (Bednarczuk 1991). 4) Nominaalilause balttilais-slaavilaisissa kielissä (verbaalisen ja nominaalisen predikaatin vähäinen differentiaatio) (mt.). 5) Koordinaation dominointi verrattuna subordinaatioon balttilais-slaavilaisissa kielissä (mt.). 6) Subjektin ja objektin sijamuodoissa esiintyy semanttisesti motivoitua vaihtelua balttilaisissa ja itäslaavilaisissa kielissä. Subjektin sija vaihtelee nominatiivin ja partitiivin/genetiivin välillä; objektin sija vaihtelee akkusatiivin ja partitiivin/genetiivin välillä. Vaihtelua aiheuttaa milloin osittaisuus, milloin kvanttori. (Raukko ja Östman 1994: 23; ks. myös Tkačenko 1989: 81–82; Dahl ja Koptjevskaja-Tamm 1992: 29–30; Klaas 1996: 38–44.) 7) Kielteisen verbin objekti on eri sijassa kuin myönteisen (akkusatiivi vs. partitiivi/genetiivi) balttilaisissa kielissä, puolassa ja venäjässä (Raukko ja Östman 1994: 23; ks. myös Dahl ja Koptjevskaja-Tamm 1992: 29–30). (Vrt. myös Klaas 1996: 44.) 8) Indoeurooppalaisen sijasynteesin säilyminen liettuassa ja slaavilaisissa kielissä (Raukko ja Östman 1994: 24). 9) Objektina käytetään nominatiivia balttilaisissa kielissä ja venäjän pohjoismurteissa (Dahl ja Koptjevskaja-Tamm 1992: 33–36). (Ks. myös Ritter 1996: 185–186.) 10) Adpositionaalinen sekasysteemi saksassa, venäjässä (Ehala 1996: 457) ja balttilaisissa kielissä; balttilaiset prepositiot ilmaisevat usein aikaa, postpositiot paikkaa (Stolz 1991: 81–88). 11) Analyyttisten piirteiden kehittyminen germaanisissa kielissä (Strade 1995). 12) Preteritin tunnus germaanisissa kielissä (mt.). 13) Partisiippimuodosten ja vastaavien rakenteiden sekä impersonaalisten ilmausten huomattava lukumäärä balttilaisissa kielissä (Bednarczuk 1991). 14) Predikatiivi saa instrumentaalin varsinkin liettuassa, puolassa ja venäjässä (Dahl ja Koptjevskaja-Tamm 1992: 31; Raukko ja Östman 1994: 24). 15) Elollisuus/elottomuus-distinktio kantaslaavissa (Raukko ja

Östman 1994: 24). 16) Datiivi ja 'tulla'-verbi debitiivissä lätissä (Stolz 1991: 77–81), saksassa ja venäjässä, esim. latvian *man nācās ilgi gaidīt 'minun täytyi kauan odottaa'*, vrt. viron *mul* (adessiivi) *tuli kaua oodata* id. (Klaas 1996: 57–58).

IE-U

a. Foneettiset: 1) Lyhyiden ja pitkien vokaalien kontrasti kantabaltti-slaavissa (Viitso 1996). 2) Muutos **kt* > **ht* tai **χt* germaanisissa kielissä (mt.). 3) Muutos **a* > *o* balttilaisissa kielissä; **ou* ja **ei*, harvemmin **ai* ja **oi* > *uo* ja *ie* liettuan murteissa ja osaksi lätissä (mt.). 4) Muutos **tl*, **dl* > **kl*, **gl* balttilaisissa kielissä ja venäjän kielen Pihkovan ja Novgorodin murteissa (mt.). 5) **n:n* vokaalistuminen **s:n* ja **h:n* edessä pohjoisgermaanisissa kielissä ja **s:n* edessä lätissä (mt.).

b. Morfosyntaktiset: 1) Tavanomaisen perfektiivisyys/imperfektiivisyys-oppositiion puuttuminen Itämeren ympäristön kielistä. (Maailman kielissä on tavallisesti tämä perusoppositio ja perfektiivisyys rajoitettu preteritin käyttöön; imperfektiivisyuden yhteydessä esiintyy preesens/futuuri-distinktio ja futuuri on tavallisesti fleksionaalinen.) (Dahl ja Koptjevskaja-Tamm 1992: 14.) 2) Fleksionaalinen preteriti (riippumaton perfektiivisyys/imperfektiivisyys-oppositiosta) Itämeren ympäristön kielissä (esiintyy vain Pohjois-Euroopassa, Itä-Afrikassa ja Australiassa) (mts. 15). 3) Preesensin käyttö fleksionaalisen futuurin asemesta Itämeren ympäristön kielissä; indoeurooppalainen **sio*-lähteinen futuuri esiintyy vain balttilaisissa kielissä. (Futuuri puuttuu vain Itämeren ympäristön kielistä ja Itä-Afrikasta.) (Mts. 15–16; ks. myös Metslang 1996.) 4) Interrogatiivipartikkeli balttilaisissa kielissä (Stolz 1991: 65–68). 5) Imperatiivissa nominatiiviobjekti balttilaisissa kielissä (mts. 43–44). 6) Kvotatiivi (relatiivitapa-
▷

luokka) balttilaisissa kielissä (mts. 45–50; Raukko ja Östman 1994: 24; ks. myös Campbell 1991). 7) Erikoinen possessiivisuusrakenne balttilaisissa kielissä ja venäjän pohjoismurteissa, esim. pohjoisvenäjän *u volkov tut korovu jideno 'susilla* täällä [on] lehmä syöty' (Meerwein 1993). 8) Fiinaalifunktiollisen erikoisen infiniittimuodon säilyminen balttilaisissa kielissä ja mahdollisesti venäjän pohjoismurteissa (Ritter 1996). 9) 'oma'-possessiivipronominin käyttö persoonapronominien sijasta latviassa, esim. latvian *es lasu savu grāmatu, tu lasi savu grāmatu* jne. 'minä luen omaa kirjaa', 'sinä luet omaa kirjaa' jne. (Stolz 1991: 55–58) ja venäjässä. 10) 'habere'-verbin sijasta 'esse'-verbi lätissä, osaksi liettuassa ja itäslaavissa (mts. 73–76). ■

AGO KÜNNAP
Eesti filoloogia osakond,
Tartu ülikool, EE2400

LÄHTEET

- BEDNARCZUK, LESZEK 1991: Balto-Slavic and Finno-Ugric linguistic convergences in typological and areal aspects. – The 6th international congress of Baltists. October 2–4, 1991. Abstracts. Vilniaus Universiteto leidykla 1991 s. 13.
- CAMPBELL, LYLE 1991: Some grammaticalization changes in Estonian and their implications. – Elizabeth Traugott & Bernd Heine (toim.), *Approaches to grammaticalization* Vol. I. Focusion theoretical and methodological issues s. 285–299. *Typological Studies in Language* 19:1. Benjamins, Amsterdam.
- DAHL, ÖSTEN – KOPTJEVSKAJA-TAMM, MARIA 1992: Language typology around the Baltic sea: a problem inventory. *Papers from the Institute of Linguistics, University of Stockholm (PILUS)* 51.
- EHALA, MARTIN 1996: Integreeritud keeleteooria võimalikkusest tänapäeva keeleteaduses (II). – *Keel ja Kirjandus* s. 447–460.
- KLAAS, BIRUTE 1996: Similarities in case marking of syntactic relations in Estonian and Lithuanian. – Mati Ereht (toim.), *Estonian: Typological studies I* s. 37–67. *Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised* 4, Tartu.
- MEERWEIN, GEORG 1993: Einige Anmerkungen zu Gemeinsamkeiten in den Tempussystemen der Sprachen des Ostseeraums. [Vortrag, gehalten im Rahmen der *Baltischen Studientage*, Bonn–Bad Godesberg, 19.–21. November 1993]. *Käsitirjoitus*.
- METSLANG, HELLE 1996: The development of the futures in the Finno-Ugric languages. – Mati Ereht (toim.), *Estonian: Typological studies I* s. 122–144. *Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised* 4, Tartu.
- RAUKKO, JARNO – ÖSTMAN, JAN-OLA 1994: *Pragmaattinen näkökulma Itämeren kielialueeseen*. University of Helsinki. Department of General Linguistics. *Publications* 25.
- RITTER, RALF-PETER 1996: Zum Supinum im Ostseefinnischen, Lappischen und Baltischen. – *CIFU VIII. Pars III* s. 183–188.
- STOLZ, THOMAS 1991: *Sprachbund im Baltikum? Estnisch und Lettisch im Zentrum einer sprachlichen Konvergenzlandschaft*. Universitätsverlag Brockmeyer, Bochum.
- STRADE, NORBERT 1995: *Uralic, Germanic, Palaeo-European — about the earliest interactions of different language families in Northwestern Eurasia*. *Käsitirjoitus*.
- THOMASON, SARAH GRAY – KAUFMAN, TERENCE 1988: *Language contact, creolization and genetic linguistics*. Califor-

- nia Press, Berkeley.
- TKAČENKO, OREST BORISOVIČ 1989: Očerki teorii jazыkovogo substrata. »Naukova dumka», Kiev.
- VIITSO, TIIT-REIN 1995a: On some Germanic and Finnic phonetic innovations. – Ago Künnap (toim.), *Minor Uralic languages: Grammar and lexis* s. 185–191. University of Tartu, University of Groningen, Tartu.
- 1995b: The Baltic Sea prosodic area revisited: Comments. – Seppo Suhonen (toim.), *Itämerensuomalainen kulttuurialue. The Fenno-Baltic cultural area* s. 93–97. Castrenianumin toimitteita 49. Helsinki.
- 1996: Finnic and its Indo-European neighbors: common changes. Käsikirjoitus.
- WIIK, KALEVI 1995: The Baltic Sea prosodic area revisited. – Seppo Suhonen (toim.), *Itämerensuomalainen kulttuurialue. The Fenno-Baltic Cultural Area* s. 75–90. Castrenianumin toimitteita 49. Helsinki.
- 1996a: Kantagermaanin suomalais-ugrilainen substraatti. Käsikirjoitus.
- 1996b: On the Uralic and Finno-Ugric substratum in Proto-Germanic. Käsikirjoitus.
- 1996c: Põhja-Euroopa rahvaste ja keelte päritolu küsimusi. – *Keel ja Kirjandus* s. 581–589.
- ÖSTMAN, JAN-OLA – RAUKKO, JARNO 1995: The 'Pragmareaal' challenge to genetic language tree models. – Seppo Suhonen (toim.), *Itämerensuomalainen kulttuurialue. The Fenno-Baltic Cultural Area* s. 31–69. Castrenianumin toimitteita 49. Helsinki.

TUTKIJAN TAUSTASTA RIIPPUMATONTA KRITIIKKIÄ

Katsauksessani Suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvan väestön alkuperä (Virittäjä 3/1996) käsittelin sisältöä prof. Kalevi Wiikin kahdessa kirjoituksessa (Wiik 1995a ja b). Luettuani Wiikin vastineen Alkuperäiset ajatukseni (Virittäjä 4/1996) totesin, että kyseisestä keskustelusta kiinnostuneelle (tässä viitataan myös Hiidenkivesä sekä Keel ja Kirjandus -lehdessä julkaistuihin kommentteihin) olisi hämmennyksen välttämiseksi hyvä valottaa sekä omaa artikkelin laatimismenetelmääni että Wiikin argumentaatiostrategioita.

Oma työskentelyperiaatteeni perustuu hyvin yksinkertaiseen malliin: 1) tutustuin Wiikin väitteeseen 2) hain tietoja kyseisen alan kirjallisuudesta 3) tarkastelin Wiikin väitettä alan kirjallisuuden antaman taustatiedon valossa 4) toin esille sen, mitä Wiikin väittämiin tosiasiallisesti sisältyy. Työskentelytapani on perinteinen. Olin siis tutustunut sekä Wiikin väitteisiin että vastaavien alojen kirjallisuuteen, joten ei voida väittää minun ryhtyneen kritisoimaan Wiikiä siitä syystä, että hän oli otsikoinut esityksensä Uusia kontaktiteoriaan perustuvia ratkaisuja eikä Uusia sukupuumalliin perustuvia ratkaisuja. Tavoitteenani oli osoittaa Wiikin mallin sisäinen ristiriitaisuus ja sen yhteensovittamattomuus muun tieteellisen kirjallisuuden kanssa, minkä Wiik onkin huomannut ja alkanut perääntyä useissa mallinsa keskeisissä perusteissa. Nyt hän yrittää siirtää vastuun hankaliksi osoittautuneista ajatuksistaan kuulijalle väittäen, että laatimani katsaus perustuisi ainoastaan hänen suullisiin esityksiinsä. Tosiasiallisesti samat väitteet löytyvät myös Wiikin kirjoituksista. Luki-

kin väittämiin tosiasiallisesti sisältyy. Työskentelytapani on perinteinen. Olin siis tutustunut sekä Wiikin väitteisiin että vastaavien alojen kirjallisuuteen, joten ei voida väittää minun ryhtyneen kritisoimaan Wiikiä siitä syystä, että hän oli otsikoinut esityksensä Uusia kontaktiteoriaan perustuvia ratkaisuja eikä Uusia sukupuumalliin perustuvia ratkaisuja. Tavoitteenani oli osoittaa Wiikin mallin sisäinen ristiriitaisuus ja sen yhteensovittamattomuus muun tieteellisen kirjallisuuden kanssa, minkä Wiik onkin huomannut ja alkanut perääntyä useissa mallinsa keskeisissä perusteissa. Nyt hän yrittää siirtää vastuun hankaliksi osoittautuneista ajatuksistaan kuulijalle väittäen, että laatimani katsaus perustuisi ainoastaan hänen suullisiin esityksiinsä. Tosiasiallisesti samat väitteet löytyvät myös Wiikin kirjoituksista. Luki-